

Кар'єра Ругонів (скорочено)

Еміль Золя

Переказ:

В авторській передмові яскраво відобразились теоретичні положення натуралізму і напрям, в якому надалі розвиватиметься зміст роману.

Передмова

Я хочу показати, як одна сім'я, невелика група людей, поводить себе в суспільстві, як вона, розвиваючись, дає життя десятком, двадцятьом індивідам, що, на перший погляд, зовсім не схожі один на одного, але, як свідчить аналіз, дуже тісно зв'язані між собою. Спадковість, так само, як і сила тяжіння, має свої закони.

Розв'язуючи подвійне питання — про темпераменти і середовище, — я намагатимусь знайти і простежити ту нитку, що математично веде від однієї людини до іншої. І коли в моїх руках будуть усі нитки, коли я зберу цілу соціальну групу, я покажу її в динаміці як дійову особу певної історичної епохи, відтворю всю складність обстановки, в якій вона виявляє свої зусилля; одночасно я проаналізую волю кожного з її членів і загальний натиск усіх разом.

Характерні риси Ругон-Маккарів, тої групи, тої сім'ї, яку я беруся вивчати, — це нестримні жадання, невгамовність нашої доби, що прагне життєвих втіх. Із фізіологічного погляду — це повільне чергування нервового розладу і захворювань крові, що проявляються з роду в рід як наслідок першого органічного ушкодження; саме вони визначають, залежно від оточення, почуття, бажання, пристрасті кожного з індивідів, всі природні та інстинктивні прояви людини, похідні яких умовно звуться чеснотами і пороками. Історично люди виходять з народу; вони розпорошуються по всій сучасній суспільності, досягають найвищих посад, завдяки тому глибоко новітньому імпульсові, який дістають нижчі класи, що пробиваються крізь соціальну товщу. Таким чином, своїми особистими драмами вони розповідають про Другу імперію, починаючи від пастки державного перевороту і кінчаючи седанською зрадою.

Переказ:

Роман починається з опису одного з головних героїв і членів багатолюдної родини — Сільвера, який на старому покинутому кладовищі чекає на свою кохану дівчину М'єтту.

Цитата:

Юнак сів на плиту з виглядом людини, що вирішила довго чекати. Здавалось, він не відчував навіть холоду. З півгодини сидів і не ворухився, задумливо втупивши в пітьму очі. Куток, який він обрав собі, був спочатку в тіні, але незабаром місяць, піднімаючись угору, дійшов до нього; голова юнака опинилась у хвилях яскравого світла.

Юнак цей був мужній на вигляд; тонкий рот і ніжна шкіра свідчили про його молодість. Йому, мабуть, було років сімнадцять. Він був вродливий якоюсь своєрідною, характерною красою.

Худорляве, довгасте обличчя його здавалося вирізьбленим рукою могутнього скульптора. Високе чоло, навислі дуги брів, орлиний ніс, широке підборіддя, запалі щоки з випнутими вилиццями надавали його обличчю вираз особливої енергійності й сили. З роками це обличчя, мабуть, стане дуже кістлявим і худим, як у мандрівного рицаря. Але зараз, коли юнак мужнів, коли на його щоках і на підборідді пробивався пушок, суворість обличчя згладжувала якась чарівна ніжність, дитяча невикінченість окремих рис. Теплі чорні очі з ніжним, ще юнацьким виразом теж надавали м'якості його енергійному виглядові. Не кожна жінка покохала б цього юнака: йому далеко було до красуня. Але всі його риси так пашіли життям, так вабили до себе симпатією, красою піднесення та сили, що тутешні дівчата, ці смугляві діти Півдня, певно, задивлялися на нього, коли він жаркими липневими вечорами проходив повз їхні вікна.

Переказ:

Паралельно з лінією Сільвера йде розповідь про засновницю роду — Аделаїду Фук, що походила з заможних міщан, але не була настільки прагматичною, як її оточення, щоб вибрати супутника життя серед собі подібних. Розбещеність, потяг до плотських насолод була в крові Аделаїди, тому вона й потяглася до Маккара, запального розбишаки і контрабандиста, який не вважав за доцільне укласти шлюб, тому його діти Антуан і Урсула були незаконнонародженими, а сам Маккар загинув під час чергової контрабандистської операції, опираючись поліції. Після смерті Маккара Аделаїда збайдужіла до всього світу, до дітей і хазяйства. Якби не мужик Ругон, що пристосувався до незвичайної поведінки Аделаїди, все пішло б порохом. Від їхнього шлюбу народився син П'єр.

Цитата:

П'єр, законний син Аделаїди, чи то інстинктивно, чи, може, навіть свідомо, розуміючи вже, що чужі люди ставляться до нього гірше, ніж до інших дітей його матері, ще змалку зненавидів брата і сестру. Під час сварок він, мов хазяїн, бив Антуана, хоч і був багато слабший за нього. Що ж до Урсули, цієї маленької, тендітної, блідої дівчинки, то їй діставалось як від одного, так і від другого брата. До п'ятнадцяти чи шістнадцяти років усі троє лупцювали одне одного по-свійському, не замислюючись над своєю взаємною незрозумілою ненавистю й не усвідомлюючи, якими чужими вони були між собою. І тільки вже в юності, коли склалися їхні характери, вони зіткнулись як свідомі особи.

У шістнадцять років Антуан вже був юнаком, в якому втілились, немовби злиті воедино, всі вади як Маккара, так і Аделаїди. Проте від Маккара їх було більше: Антуан успадкував його любов до бродяжництва, його нахил до пияцтва, його звірячу запальність. Але під впливом нервової натури Аделаїди ці вади, що проявлялися в його батькові з якоюсь сангвінічною відвертістю, у сина перетворилися в лицемірну і боязливу скритність. Від матері, цієї хтивої жінки, яка не гребувала ніяким, навіть наймерзотнішим ліжком, аби тільки в ньому можна було повалятися, коли заманеться, й затишно поспати, він успадкував повну відсутність гідності, сили волі, егоїстичність. Про Антуана казали: "О! Це розбійник. У нього немає навіть Маккарової сміливості;

якщо він і вб'є коли-небудь, то вб'є нишком, шпилькою". Фізично Антуан успадкував від матері тільки великі губи; всі інші риси були від батька, але трохи пом'якшені, не такі виразні й більш рухливі.

В Урсулі, навпаки, переважали фізичні та моральні материні риси. Щоправда, і тут була суміш обох начал, але суміш якась внутрішня: бідолашна дівчинка була другою у своєї матері; вона народилася тоді, коли Аделаїда кохала ще з усією пристрасстю, а Маккар уже значно спокійніше; здавалося, що Урсулі передалися, разом із статтю, виразні риси темпераменту її матері. Проте тут не було цілковитого злиття двох натур, скоріше це була якась їх суміжність, нашарування, якесь тісне зближення. Неврівноваженій Урсулі були властиві часом відлюдкуватість, сумний настрій, часом запальність парії. Але найчастіше вона нервово реготала або ніжно мріяла, як навіжена жінка; очі її з розгубленим, як у Аделаїди, поглядом були прозорі, кришталевої чистоти, як у кошенят, що вмирають від сухотки.

У порівнянні з цими обома позашлюбними дітьми П'єр здавався чужим, цілком відмінним від них. Це помічав кожен, хто навіть і не знав подробиць його походження. Ніколи ще дитина не була таким повним виявом чогось урівноваженого середнього між двома людьми, що її породили. У ньому відродилися риси мужика Ругона і нервової дівчини Аделаїди. Проте грубі батьківські риси у хлопчика були немовби відшліфовані рисами матері. Ця прихована взаємодія темпераментів, що з часом викликає, кінець кінцем, поліпшення або занепад породи, здавалося, у П'єра принесла перші плоди. Він був селянином, але селянином із шкірою, трохи ніжнішою, ніж у його батька, а не таким грубим обличчям, з ширшим і еластичнішим розумом. Властивості батька й матері вдосконалили в ньому одні одних. Якщо, з одного боку, Аделаїдина натура, витончена постійним нервовим піднесенням, чинила опір повнокровній незграбності, властивій Ругонові, і пом'якшувала її, то, з другого боку, здоров'я і сила батька стали на перешкоді тому, щоб до дитини перейшли дивацтва молодой матері. У П'єра не було ні запальності, ні хворобливої мрійливості "маккаровських вовченят". Погано вихований, розбещений, як і всі діти, що живуть ніким не стримувані, на повній своїй полі, він мав, проте, запас практичного розуму, що оберігав його від безглуздих вчинків. Його вади — лінощі, жадоба до насолод — не були такі буйні та виразні, як у Антуана. Він прагнув якось приховати їх, щоб потім задовольняти відкрито, з гідністю.

Переказ:

П'єр як один законний син розчистив собі дорогу до повного успадкування статків матері, яка покинута жила на околиці міста у маленькому будиночку, що дістався їй від Маккара. Вже разом із законною дружиною Фелісіте, шлюб з якою помножив статки П'єра, вони народили нову генерацію Ругонів — трьох синів: Ежена, Арістіда і Паскаля.

У кожному із синів Ругонів віддзеркалились спадкові риси їхніх батьків, що мають свої особливості.

Автор зупиняється на зображенні двох синів Ругонів — Ежена й Арістіда,

Цитата:

Фелісіте здавалося неймовірним, щоб серед її трьох синів не знайшлося б хоча

одного з видатними здібностями, який міг би збагатити всіх. Вона запевняла, що в неї таке передчуття. Тому своїх хлопчиків вона виховувала з великою старанністю, пестила їх з суворістю матері й піклуванням лихваря. Вона з любов'ю відгодовувала їх, ростила як капітал, що згодом принесе великі проценти.

— Та кинь-бо! — кричав П'єр. — Усі діти невдячні. Ти їх псуєш, а нас розоряєш.

І коли Фелісіте заговорила про те, щоб послати дітей до коледжу, він розгнівався. Латинь — зайва розкіш, казав він, досить з них і навчання в сусідньому пансіоні. Але молода жінка домоглася-таки свого. У неї були високі прагнення, і вона заздалегідь пишалася тим, ще її діти будуть освіченими. Бажаючи, щоб вони стали колись людьми, вона розуміла, що не можна їх залишати такими неуками, як її чоловік. Вона мріяла про те, що всі троє матимуть у Парижі високі пости, хоч і не знала певно, які саме. Коли Ругон, кінець кінцем, зважив на її прохання і всі троє хлопців вступили до коледжу, Фелісіте не тямила себе від безмежної радості, нею опанувало почуття задоволеного честолюбства. Вона слухала, мов зачарована, як хлопці розмовляють між собою про вчителів та про свої заняття. А коли одного дня старший син примусив молодшого провідміняти в її присутності латинське слово *gosa*, тобто троянда, їй здавалося, що вона чує чарівну музику. Треба віддати їй належне: ця радість була аж ніяк не корислива. Навіть П'єр запишався, як це буває з малописьменними людьми, які бачать, що їх діти стають освіченішими за них. Товариські стосунки, які природно виникли між малими Ругонами і синами найповажніших осіб міста, зовсім запаморочили голови подружжю. Хлопчики звертались на "ти" до сина мера, сина супрефекта, навіть до синів двох чи трьох аристократів з кварталу Сен-Марк, які вшанували коледж Плассана тим, що віддали туди своїх дітей. Фелісіте вважала, що за таку честь не жаль платити які завгодно гроші. Навчання трьох синів лягло важким тягарем на бюджет фірми Ругонів.

Доки сини не стали бакалаврами, батьки, що платили за їх навчання у коледжі великими жертвами, жили надією на їхній успіх. І коли молоді Ругони одержали дипломи, Фелісіте вирішила завершити справу: вона переконала чоловіка послати всіх трьох до Парижа. Двоє стали вивчати там право, а третій слухав курс у медичному інституті. Потім, коли вони вже стали дорослими і до кінця вичерпали ресурси фірми Ругонів, змушені були повернутися й осісти у провінції. Для їх бідолашних батьків наступила пора розчарування. Здавалося, що провінція заволоділа своєю здобиччю: троє молодих Ругонів стали помітно опускатися й тупішати. Фелісіте відчула всю несправедливість своєї долі; вона зрозуміла, що сини принесли їй банкрутство. Вони розорили її, не повернувши процентів за асигнований на них капітал. Цей останній удар її лихої долі був для неї тим більш жорстоким, що вражав не тільки її жіноче честолюбство, але й материнську гордість. До цього всього ще й Ругон з ранку до вечора торочив їй: "А що я тобі казав?"; це доводило її до цілковитого розпачу.

Одного разу, коли вона дорікала старшому синові, нагадуючи, скільки грошей витрачено на його навчання, він відповів з глибоким боєм:

— Я поверну вам їх, як тільки матиму змогу. Але якщо у вас не було коштів, то чому

ж ви не зробили з нас простих робітників? Ми зараз декласовані, становище наше значно гірше, ніж у вас.

Фелісіте добре зрозуміла всю справедливість цих слів і з того часу перестала дорікати дітям, перенісши свій гнів на злу долю, яка продовжувала переслідувати її. Фелісіте знову почала скаржитися на невдачу, що підкосила її саме тоді, як мета була вже близько. І коли Ругон казав їй: "Твої сини — ледарі, вони розорять нас дощенту", вона з гіркотою відповідала: "Дай Боже, щоб було що розоряти. Адже й вони нидіють, бідні діти, тільки тому, що не мають жодного су".

На початку 1848 року, напередодні лютневої революції, всі три сини Ругонів опинилися в Плассані в дуже непевному становищі. Вони являли собою цікаві типи, зовсім відмінні між собою, хоч і вирости з одного й того самого кореня. По суті, інтелектуально вони перевищили своїх батьків.

На той час старшому, Ежену, було вже близько сорока років. Це був чоловік середнього зросту, трохи лисий; він починав уже гладшати, його довгасте, грубувате, як у батька, обличчя ставало брезклим, набувало жовтуватого, воскового відтінку. У формі його великої голови можна було знайти ще риси селянина, але все обличчя мінилося, освітлювалося зсередини, коли спалахував його погляд, підіймалися обважнілі повіки. Незграбність батька перетворилась в нього у статечність. Цей товстун мав завжди заспаний вигляд. Дивлячись на його неквапливі, повільні рухи, можна було подумати, що це велетень, який розпростує своє тіло, готуючись до бою. По Одній з примх природи, для яких наука вже починає встановлювати закономірності, Ежен, при цілковитій фізичній схожості з П'єром, успадкував розумові здібності від матері. Він являв собою, надзвичайно цікаве сполучення певних моральних та інтелектуальних якостей матері з грубою зовнішністю батька. Еженові були властиві високі честолюбні поривання, прагнення до влади, презирство до дрібних розрахунків і дрібних успіхів. Він був ніби живим доказом того, що плассанці, напевне, не помилялись, підозріваючи наявність у жилах Фелісіте кількох краплин благородної крові. Ненаситна жадоба втіх, що була характерною рисою цієї родини, набула в Ежені найбільшого розвитку. Він теж прагнув задоволення своїх пристрастей, прагнув насолоди, але насолоди духовних; він палко мріяв про владу. Така людина не могла добитись успіху в провінції. П'ятнадцять років Ежен нидів у Плассані, але його думки весь час линули до Парижа, і він чекав тільки слушної нагоди. Повернувшись у Плассан, він зараз же став працювати адвокатом, щоб не їсти дурно батьківського хліба. Іноді виступав він у суді як оборонець, одержуючи жалюгідну винагороду, але ніколи не підіймався над рівнем чесною посередності, Плассанці вважали, що мова його важка, а рухи незграбні. Рідко траплялося, щоб він виграв справу свого клієнта, бо у промовах завжди відхилявся від питання і, як казали місцеві дотепники, заговорювався. Якось, захищаючи справу про відшкодування витрат і збитків, він забувся і поринув у такі складні політичні міркування, що голові суду довелося перервати його. Ежен зразу ж сів на своє місце, дивно усміхаючись. І хоч його клієнта суд примусив сплатити значну суму, здавалося, що Ежен анітрохи не пожалкував за

своє збочення. Мабуть, він розглядав свої промови як звичайні вправи, як підготовку до майбутньої діяльності. Саме цього й не могла зрозуміти Фелісіте, саме це й доводило її до розпачу; вона хотіла, щоб слово сина було законом для плассанського суду. Кінець кінцем, у неї склалася дуже незavidна думка про старшого сина. Вона була глибоко переконана в тому, що цей заспаний товстун ніколи не зможе прославити сім'ю. А П'єр, навпаки, усі свої надії покладав на Ежена; не тому, що він був прозорливіший за свою дружину, ні, він міркував більш поверхово і тишив своє самолюбство, вірячи в обдарованість сина, який був його живим портретом. За місяць до лютневих днів Ежен немов прокинувся. Якесь передчуття підказувало йому, що наближаються вирішальні події, і з того часу плассанський брук пік йому п'яти. Мов сам не свій, блукав він по бульварах. Потім щось раптом надумав і подався до Парижу. В його кишені тоді не було й п'ятисот франків.

Арістід, наймолодший з Ругонових синів, був діаметральною протилежністю Ежена. Обличчям він скидався на матір, від неї ж успадкував і ненажерливість, але все-таки в ньому переважали батькові інстинкти, що виявились у скритній вдачі і схильності до кляуз. Природа часто прагне симетрії. Арістід був маленький, вираз його лукавого обличчя нагадував міну блазня, вирізьбленого на набалдашнику палиці. Безсоромний і нетерплячий у задоволенні своїх бажань, він завжди скрізь нишпорив, вивідував, винюхував. Гроші він любив так само, як його старший брат владу. І поки Ежен мріяв про те, щоб підкорити собі народ, і п'янів від думки про свою майбутню всемогутність, Арістід уявляв себе мільярдером, що живе в королівському палаці, добре їсть і п'є, зазнає насолоди від задоволення своїх чуттєвих і тілесних жадань. Найбільше він мріяв про раптове збагачення.

Переказ:

Нова лінія Ругонів — Арістід і його молода дружина Анжела — через лінощі не справдила очікувань батьків, а особливо матері Арістіда, Фелісіте.

Цитата:

Рід Ругонів, цих грубих і зажерливих селян з їх низькими прагненнями, визрів надто швидко. В Арістіді прагнення до матеріальних благ посилились під впливом поверхової освіти, стали більш свідомими, а тому й більш ненажерливими і небезпечними. Незважаючи на свою тонку жіночу інтуїцію, Фелісіте надавала перевагу цьому синові; вона не розуміла, наскільки ближчим їй був Ежен, і пробачала молодшому синові його розбещеність і лінощі, сподіваючись, що він стане великою людиною, а велика людина має право байдикувати до тої пори, поки не розквітнуть її здібності. Але Арістід безсоромно зловживав поблажливістю матері. У Парижі він вів розпутне, нікчемне життя, був одним з тих студентів, які вивчають свої науки по пивницях Латинського кварталу. Правда, він пробув у Парижі не більш як два роки. Батько, наляканий тим, що син не склав ще жодного іспиту, вернув його у Плассан і заговорив про те, що йому треба одружитись. П'єр сподівався, що турботи про сім'ю зроблять із сина статечну людину. Арістід не заперечував проти свого одруження. У той час його честолубство ще не досягло великих розмірів; провінціальне життя йому

подобалось,— він був на підніжному корму: їв, пив, байдикував. Фелісіте так палко благала П'єра прийняти до себе молодят і утримувати їх, що той погодився на це, але з умовою, що син візьме діяльну участь у торговельних справах фірми. З того часу для Арістіда настала чудова пора повного неробства: мов школяр, тікав він з контори батька, цілими днями він товкся у клубі, проводив там більшу частину вечорів і ночей, програючи в карти тих кілька луїдорів, які потай давала йому мати. Треба самому пожити у глухій провінції, щоб уявити собі, яке тваринне, тупе життя вів на протязі чотирьох років цей чоловік. У кожному невеличкому містечку завжди можна зустріти суб'єктів, що живуть на кошти своїх батьків; вони іноді вдають, ніби працюють, а, насправді ж це — нероби, які свої лінощі перетворюють у культ і схиляються перед ним. Арістід належав до того типу непоправних гульвіс, що залюбки марнують своє життя у провінціальній порожнечі. Чотири роки він займався тільки тим, що грав в екарте. І в той час, як цей нероба просиджував у клубі, його дружина, млява, спокійна й безбарвна білявочка, допомагала руйнувати фірму Ругонів своєю пристрастю до крикливих туалетів і своїм страшенним апетитом, зовсім несподіваним у такій тендітній істоті. Анжела захоплювалась голубими стрілками та смаженим воловим філе. Її батько, капітан у відставці, якого всі величали комендант Сікардо, був великий простак, за дочкою дав десять тисяч приданого. Отже, П'єр, зупинившись на Анжелі, гадав, що робить надзвичайно вигідну справу, — так дешево він оцінював Арістіда. Проте ці десять тисяч франків згодом перетворились у важкий тягар на його шиї, бо син вже тоді був хитрим пройдисвітом. Він віддав батькові всі гроші і, таким чином, став його компаньйоном, не залишивши собі жодного су й ніби виявивши свою прихильність до батьків і безкорисливість.

— Нам нічого не треба, — сказав він. — Ви будете утримувати нас, мене і мою дружину. Колись поквитаємось.

П'єрові було ніяково; він погодився, але його чогось непокоїла Арістідова невимогливість. А той розраховував на те, що батько, мабуть, не скоро зможе повернути йому десять тисяч готівкою, і до того часу, поки їхню ділову спілку не можна буде розірвати, він і дружина розкошуватимуть на батькові гроші.

І ось протягом чотирьох років, коли молода пара жила в батька, Ругон лютував, виливаючи в нескінченній лайці свій безсилий гнів. Проте Арістід і Анжела ніколи не втрачали рівноваги й спокійно посміхались. Вони міцно вкоренилися в домі, і ніщо не могло зрушити їх з місця. Кінець кінцем, П'єрові пощастило; він зміг уже повернути синові ті десять тисяч франків. Але, коли почали підводити рахунки, Арістід вдався до таких дріб'язкових причіпок, що П'єр, махнувши рукою, дозволив молодим вибратись, не вирахувавши жодного су за харчування та квартиру. Подружжя оселилося на невеликій площі Сен-Луї у старому кварталі, поблизу батьків. Десяти тисяч франків вистачило не надовго. Треба було подумати про роботу. Проте Арістід, доки в домі були гроші, нічого не змінив у своєму способі життя. Коли ж черга дійшла до останнього стофранкового білета, він став дуже нервуватись. Бачили, як він блукав по місту з розгубленим виглядом; відмовившись від своєї щоденної чашки кофе у клубі, із

заздрістю стежив, як грали інші, але сам вже не торкався карт. Бідність зробила його ще гіршим, ніж він був досі. І все-таки він довго тримався і вперто не брався ні за яку роботу. У 1840 році у нього народився син, Максим. Коли хлопець підріс, бабуса Фелісіте віддала його до коледжу і потай платила гроші за його утримання. У сім'ї Арістіда на одного їдця поменшало, але бідолашна Анжела була завжди голодна; чоловікові довелося, кінець кінцем, шукати собі роботи. Йому пощастило дістати посаду в супрефектурі; там він прослужив близько десяти років, але не досяг вищого окладу, як тисяча вісімсот франків на рік. Він не тямив себе од люті, жив лише невситимою, але марною жадобою насолод, жадобою, яку він успадкував від своєї матері. Те, що він займав таку незавидну посаду, доводило його до розпачу; злиденні півтори сотні франків, які він одержував щомісяця, здавалися йому іронією долі.

На початку 1848 року, коли Ежен подався до Парижа, він хотів був і собі рушити за ним. Але брат був неодруженим, і Арістід не міг тягти за собою так далеко дружину, не маючи достатньої суми грошей. І він зостався, передчуваючи наближення катастрофи, і все вичікував, готовий кинутись на першу-ліпшу здобич.

Переказ:

Так само докладно Золя веде оповідь про Паскаля, середульшого сина Ругонів, але виводить його образ як виключення, що спростовує закони спадковості: ні жадобою збагачення — "фірмовою" рисою Ругонів, ні лінощами не наділяє письменник свого героя.

Цитата:

Середульший син Ругонів, Паскаль, здавалося, не належав до цієї сім'ї. Це був один з тих феноменів, які часто зустрічаються в природі і які ніби спростовують закони спадковості. У сім'ї раптом народжується істота, в якій природа втілює всі свої творчі елементи. Ні фізично, ні морально Паскаль не був схожим на Ругонів. Він був високий на зріст, з приємним і строгим, обличчям, його скромність, одвертість, любов до науки були цілковитою протилежністю жадібним шанолюбним прагненням його сім'ї, її користоловству, що не зупинялося ні перед чим. Здобувши в Парижі ґрунтовну медичну освіту, він за власним бажанням повернувся до Плассана, незважаючи на численні пропозиції професорів. Він любив спокійне життя у провінції, вважав, що тут для вченого значно кращі умови, ніж у гомінкому Парижі. Але й у Плассані він зовсім не намагався здобути більш-менш сталу клієнтуру. Дуже витриманий, зі скромними потребами, він відчував презирство до багатства і задовольнявся кількома хворими, що випадково потрапляли до нього. Єдиною розкішшю, яку він собі дозволив, був маленький світлий будинок у новому місті, в якому замикався, з любов'ю вивчаючи природничі науки. Особливо захоплювала його фізіологія. Коли в місті дізналися, що він часто купує трупи у гробаря з лікарні, делікатні пані та деякі полохливі буржуа стали жохатися його. Правда, вони ще не дійшли до обвинувачення Паскаля в чаклунстві, але кількість пацієнтів у нього значно зменшилася. Його вважали диваком, і представники вищого класу, щоб не скомпрометувати себе, не довірили б йому лікувати найменшу дряпинку на своєму мізинці. Дружина мера якось сказала: "Краще

померти, ніж лікуватися в цього пана. Від нього тхне трупом".

Переказ:

Еміль Золя характеризує стан середнього прошарку суспільства, яке представляє рід Ругонів: різке порушення становища у країні в результаті економічної кризи відбулось і на їх можливостях.

Цитата:

У цей час Ругони переживали дивну душевну кризу, викликану нездійсненими сподіваннями, незадоволеним честолюбством. Їхні колишні добрі почуття, яких, до речі, було небагато, тепер зовсім зникли. Вважаючи себе жертвами лихої долі, вони, проте, не вгамувались і з ще більшою рішучістю та запеклістю прагнули задовольнити свої жадання, поки прийде смерть. У глибині душі не зреклися жодної своєї надії, незважаючи на похилий вже вік. Фелісіте навіть казала, що в неї є якесь передчуття, ніби помре вона багатою. Але з кожним днем злидні гнітили їх все більше. І коли вони відновляли в пам'яті всі свої марні зусилля, коли вони пригадували тридцятирічну безупинну боротьбу і те, що діти не справили їхніх надій, коли вони побачили, що всі мрії привели тільки до цієї жовтої вітальні, в якій треба було опускати штори, щоб приховати її убогість, ними опановувала безсила лютя. І тоді, щоб якимось втішити себе, вони будували різні плани, як їм розбагатіти, вигадували всілякі комбінації. Фелісіте, наприклад, мріяла виграти в лотереї сто тисяч франків, а П'єр — придумати якусь незвичайну спекуляцію. Так і жили вони однією думкою: раптово, за кілька годин стати багатіями, втішатися всіма радощами життя, хай недовго, хай навіть один лише рік. Усім своїм єством вони поривалися до цього, поривалися грубо, безупинно.

Отже, революція 1848 року застала всіх Ругонів настороженими. Розлючені своїми невдачами, вони здатні були навіть за горло схопити фортуна, якби тільки зустріли її десь у темному місці. Це була немовби зграя бандитів, що причаїлась у засідці й готова щохвилини кинутись на здобич. Ежен чатував у Парижі, Арістід мріяв пограбувати плассанців, а батько й мати, найупертіші з усіх, мали намір діяти окремо і, крім цього, дещо вхопити із здобичі своїх синів. Лише Паскаль, скромний, закоханий у науку, жив самотньо, у маленькому світлому будинку нового міста, байдужий до всього, крім своїх занять.

Переказ:

Золя ретельно аналізує політичні сили Плассана, що стали рушійними під час революції 1848 року.

III

У Плассані, цьому замкненому в собі місті, де в 1848 році так чітко визначився поділ на суспільні класи, політичні події знаходили слабкий відгук. Навіть і зараз тут мало чути голос народу; своєю розсудливістю його заглушає буржуазія, аристократія — німим відчаєм, тонкими інтригами — церква. Хай валяться трони, виникають республіки — місто від цього мало хвилюється. Коли в Парижі б'ються, у Плассані сплять.

Політична історія Плассана, як і інших малих міст Прованса, має цікаву

особливість. До 1830 року жителі лишалися щирими католиками і завзятими роялістами; та й народ присягався тільки Богом та своїми законними королями. Потім сталися дивні зміни: згасла віра, робітники й буржуа, зрікшись легітимізму, поволі приєдналися до великого "демократичного руху нашої доби. Коли вибухнула революція 1848 року, самі лише дворяни й духовенство стали на бік Генріха V. Довго вважали вони пришествя Орлеанів як безглузду спробу, що рано чи пізно приведе до повернення Бурбонів. Хоч їхні надії похитнулись, але, обурені зрадою колишніх соратників, вони намагалися повернути їх до себе і не припиняли боротьби. Квартал Сен-Марк, при підтримці всіх своїх парафій, взявся за роботу. У перші ж дні після лютевих подій буржуазія й особливо простий народ охопив великий ентузіазм. Республіканські новачки поспішали використати свій революційний запал. Але у рантьє нового міста він спалахнув і швидко погас, немов купа соломи. Дрібних власників, колишніх торговців, усіх тих, хто спокійно жив або збільшив свої достатки за часів монархії, швидко охопила паніка; за Республіки життя було дуже неспокійне, і вони тремтіли за свої калитки, за своє безтурботне егоїстичне існування. Тому в 1849 році, коли почалася клерикальна реакція, майже всі плассанські буржуа перейшли до партії консерваторів. Їх прийняли з розкритими обіймами. Ніколи ще нове місто не зближалось так тісно із кварталом Сен-Марк: деякі дворяни стали навіть вітатися за руку з адвокатами і колишніми торговцями олією. Ця несподівана фамільярність викликала захоплення нового кварталу, який зараз же оголосив непримиренну війну республіканському урядові. Скільки спритності й терпіння довелося проявити духовенству, щоб добитись такого зближення! По суті, плассанське дворянство перебувало у стані глибокої протрації, у своєрідній агонії: воно зберегло свою віру, але, поринувши у глибокий сон, визнавало за краще нічого не робити, здавшись на Божу волю; найохочіше воно протестувало самим тільки мовчанням, відчуваючи, мабуть, що його боги померли і що йому не лишається нічого іншого, як приєднатись до них. Навіть в епоху перевороту, коли катастрофа 1848 року могла ще на якусь мить дати надію на повернення Бурбонів, дворяни лишалися інертними й байдужими; на словах вони здатні були кинути в бій, а на ділі дуже неохоче кидали затишок свого каміна. Духовенство невтомно боролось проти цього духу байдужості й покірливості. Воно боролось з усім запалом своєї пристрасті. Коли священник впадає в розпач, він б'ється ще запекліше. Уся політика церкви полягає в тому, щоб неухильно йти вперед, ні на крок не збочуючи від обраного шляху, і, якщо треба, навіть відкласти здійснення своїх планів на кілька століть, аби не втрачати жодної години й весь час, без упину рухатись уперед. І тому в Плассані реакцію очолило духовенство. Дворянство грало роль підставної особи, не більше; духовенство ховалось за ним, керувало, спонукало і навіть намагалось вдихнути в нього якусь подобу життя. Коли, нарешті, духовенству вдалося добитись від дворян, щоб вони, переборовши свою зневагу до буржуазії, об'єдналися з нею, воно відчувало впевненість у перемозі. Грунт виявився чудово підготовленим, старе місто роялістів, місто мирних буржуа та боягузливих комерсантів, рано чи пізно, але неминуче повинно було приєднатись до "партії порядку". Розумна

тактика духовенства прискорила це приєднання. Завоювавши власників з нового міста, духовенство зуміло привернути до себе і дрібних торговців із старого кварталу. З цього часу реакція стала повновладним господарем міста. У ній були репрезентовані всі політичні напрями. Світ ще не бачив такої мішанини роздратованих лібералів, легітимістів, орлеаністів, бонапартистів і клерикалів. Але, зрештою, це не мало ніякого значення в той час. Важливим було тільки те, щоб добити Республіку. А Республіка вже переживала агонію.

Переказ:

Фелісіте таємно від чоловіка перечитує листи сина Ежена. Ежен з Парижу в листах до батька давав поради, якої політичної сторони притримуватися.

Цитата:

Ежен викладав факти у хронологічному порядку й на підставі кожного з них висловлював свої надії, давав поради. Ежен був переконаний; він писав своєму батькові про Луї Бонапарта як про необхідного, самою долею посланого чоловіка, тільки який і може розплутати ситуацію. У Бонапарта Ежен повірив ще до того, як той повернувся у Францію; тоді бонапартизм здавався ще пустою химерою. Фелісіте зрозуміла, що син її ще з 1848 року був досить діяльним таємним агентом. Хоч він і не писав, яке його становище в Парижі, але й так було зрозуміло: він працює на користь Імперії за вказівками певних осіб, про яких він висловлювався з певною фамільярністю. Кожен з його листів свідчив про успіх бонапартистської справи і твердив, що треба чекати близької розв'язки. Майже всі листи закінчувалися викладом того, якої лінії поведінки треба дотримуватися Ругонові в Плассані. Прочитавши листи, Фелісіте зрозуміла деякі слова і вчинки свого чоловіка, сенсу яких вона раніше не могла збагнути. П'єр корився синовій волі, сліпо виконував його накази.

Коли стара закінчила читати листи, вона до кінця збагнула переконаність сина. Перед нею постав весь його задум. Він сподівався зробити свою політичну кар'єру під час заворушення й розплатитися з батьками за одержану науку, кинувши їм, як собакам, шматок відчипного од здобичі, коли її ділитимуть. За невелику послугу батька, за те, що він був корисним для загальної справи, Ежен легко доб'ється, щоб П'єра Ругона призначили збирачем податків. Та хіба можна відмовити людині, яка виконувала найсекретніші доручення? Листи Ежена застерігали батька, допомагали йому уникнути багатьох помилок. За цю послугу Фелісіте була йому дуже вдячна.

Переказ:

А в той же час Арістід поставив на республіканців і вважав, що підніметься кар'єрними східцями разом з цією політичною силою. Матір, Фелісіте, хвилювалася з цього приводу за Арістіда.

Цитата:

Але що її найбільше турбувало, то це доля дорогого Арістіда. Відколи вона увірувала в старшого сина, її ще більше лякали несамовиті статті "Незалежного". Вона прагнула привернути нещасного республіканця до наполеонівських ідей, але не знала, як це зробити найрозумніше. Пам'ятаючи, як Ежен наполегливо наказував їм не

довіряти Арістидові, вона порадилася з маркізом де-Карнаваном і почула, що він теж дотримувався того самого погляду.

— Дитинко, — казав він, — у політиці треба бути егоїстом. Якщо ви переконаєте свого сина і "Незалежний" почне захищати бонапартизм, то ви завдасте великої шкоди справі. "Незалежний" вже приречений, навіть саме його ім'я дратує плассанських буржуа. Хай ваш любий Арістід вибирається з багнюки власними силами; це піде йому на користь. Мені здається, що він не з тих, хто довго грає роль жертви.

Переказ:

Мати радила і синові Паскалю бути більш приязним до багатих жителів міста, щоб вони стали пацієнтами сина, але відвідувачі салону Фелісіте цікавили Паскаля лише як натураліста.

Цитата:

У той період він захоплювався порівняльною зоологією і переносив на людей спостереження проявів спадковості у тварин. Він тішився тим, що в жовтому салоні почував себе, ніби у звіринці. Паскаль встановив подібність між кожним з цих диваків і якоюсь із тварин, яких він добре знав. Маркіз своєю сухорлявістю й маленькою розумною головою нагадував йому великого зеленого коника. Вюїє справляв на нього враження слизької жаби. Трохи поблажливіше ставився Паскаль до Рудьє, цього товстого барана, і до коменданта, старого, беззубого дога. Але найбільший подив завжди викликав у нього Грану, і він витратив цілий вечір, вивчаючи його профіль. Слухаючи, як Грану бурмотить якісь невиразні погрози на адресу республіканців-кровопивців, Паскаль весь час чекав, що той ось-ось замукає, як теля, а коли Грану підводився, лікареві здавалося, що він зараз рачки вилізе з салону.

— Чому ти все мовчиш? — пошепки питала його мати. — Подбай, щоб ці пани стали твоїми пацієнтами.

— Та я ж не ветеринар,— відповів Паскаль, коли йому, врешті-решт, увірвався терпець.

Якось увечері Фелісіте посадила його в куток і спробувала навести на розум. Вона дуже зраділа, що він став частіше приходити до неї, й сподівалася, що їй вдасться зтягти його до їхньої компанії. Але їй і на думку не спадало, яке дивне задоволення відчував він, кепкуючи з присутніх багатіїв. Вона плекала надію зробити його модним лікарем у Плассані. Для цього досить було, щоб такі люди, як Грану та Рудьє, визнали його здібності. Насамперед вона хотіла нав'язати йому політичні погляди сім'ї; вона зрозуміла, що він тільки виграє, якщо стане прихильником того режиму, який має прийти слідом за Республікою.

— Мій друже,— казала вона йому, — тепер, коли ти порозумнішав, треба й про майбутнє подумати... Тебе обвинувачують у тому, що ти республіканець, бо ти безплатно лікуєш усіх старців міста. Скажи мені щиро: які твої справжні переконання?

Паскаль з наївшим здивуванням глянув на матір.

— Мої справжні переконання? — посміхаючись, відповів він. — Я й сам добре не знаю... Мене обвинувачують, що я республіканець, кажете ви? Ну то й що ж! Це мене

анітрохи не ображає. Без сумніву, я республіканець, коли під цим словом розуміють людину, що всім бажає щастя.

— Але ж ти цим нічого не досягнеш, — жваво перебила його Фелісите. — Тебе обберуть. Поглянь-но на своїх братів, як вони намагаються прокласти собі шлях у житті.

А тим часом події все розгорталися. 1851 рік був для пассанських політиків роком тривоги, хвилювань і розгубленості; з цього добре скористалися Ругони для свого таємного задуму. З Парижа надходили найсуперечливіші чутки; то перемагали республіканці, то партія консерваторів трошила Республіку. Відгомін суперечок, що роздирали Законодавчі збори, долинав до глибини провінції: сьогодні — у перебільшеному вигляді, завтра — у применшеному, але завжди перекручений настільки, що навіть найпроникливіші політики не могли ні в чому зорієнтуватись. Проте у всіх було лише одне передчуття: розв'язка наближається.

Переказ:

Після довгої служби в армії повертається Антуан, старший брат П'єра по материнській лінії. Антуан, який презирливо ставився до бідняків і з солдатського життя виніс лише культ лінощів, пияцтва і постійних стягнень, не знайшов ні в матері Аделаїді, ні в сестрі Урсулі і її чоловікові, спільників, які б захотіли судитися з П'єром за спадок. Тоді Антуан вдався до іншої тактики, щоб хоч якісь гроші виманити у П'єра.

Цитата:

Цілий місяць він гасав по місту, розповідаючи про своє нещастя кожному, хто тільки хотів його слухати. Якщо йому іноді щастило виманити в матері якихось двадцять су, він біг до першого-ліпшого трактиру пропити їх; там він кричав, що його брат мерзотник і що він скоро знатиме, хто такий Антуан. Побратимство, що споріднює всіх п'яниць, забезпечувало йому в трактирі загальне співчуття; вся міська потолоч була за нього. Вона хором паплюжила цього поганця Ругона, який відібрав останній шматок хліба у відважного солдата. Ці збори звичайно закінчувалися загальним осудом усіх багачів. Антуан все ще ходив у своєму кепі, формених штанах і старій жовтій оксамитовій куртці, хоч мати й пропонувала йому купити пристойний одяг. Він виставляв напоказ своє лахміття, хизувався ним у неділю на проспекті Совер, де було повно людей.

Переказ:

У Антуана народилися діти: Ліза, Жервеза і Жан. Фіна, мати дітей і його дружина, працювала, згодом і діти стали підробляти, щоб утримувати батька-ледаря.

Після смерті Урсулі її син Франсуа починає працювати на дядька П'єра, закохується у свою двоюрідну сестру Марту і їх одружують.

Франсуа, йдучи працювати до дядька, забрав із собою маленького брата, що залишився сиротою після смерті обох батьків. Сільвер був непотрібним у будинку П'єра, тому коли Аделаїда, бабця Сільвера і мати Ругон-Маккарів, забрала онука до себе, син зрадив.

Цитата:

Сувора, німа, Аделаїда цілими годинами спостерігала, як хлопчик бавився, захоплено слухала страшенний гамір, яким він сповнював стареньку хатину. Ця домовина ожила з того часу, як Сільвер почав по ній бігати. Верхи на вінику він стрибав по кімнаті, наражався на двері і, забившись, здіймав крик і плач. Аделаїда знову поверталась до життя. Вона доглядала його з якоюсь чарівною незграбністю. У дні своєї молодості вона віддавалась тільки коханням, забуваючи, що вона мати; а тепер Аделаїда була щаслива, мов молода мати, коли в неї народиться дитина: вона з радістю купала, одягала, доглядала і пестила це тендітне створіння. Це був останній спалах любові, остання, але вже пом'якшена пристрасть, яку їй послало небо; серце її палало від ненаситної потреби любові. Зворушливою була агонія цього серця, яке все життя жило найпалкішими жаданнями і тепер вмирало в ніжності до дитини.

Аделаїда була вже нездатна до бурхливого вияву своїх почуттів, як добрі товсті бабусі, але потай вона палко й сором'язливо, мов та молода дівчина, що не знає, як виявити свою ласку, любила сироту. Іноді вона брала хлопчика на коліна й довго вдивлялась у нього своїми згаслими очима. І коли він, наляканий її блідим і німим обличчям, починав голосно плакати, вона, немов засоромлена тим, що наробила, опускала його швидко додолу, навіть не поцілувавши. Може, вона знаходила в ньому якусь далеку подібність до бракон'єра Маккара.

Сільвер зростав сам і весь час бачив тільки Аделаїду. Белькочучи по-дитячому, він називав її "тітка Діда", і це ім'я; кінець кінцем, так і лишилося за старою. У Провансі слово "тітка" вживається як ласкаве. Хлопчик почував до бабусі дивну ніжність, змішану з шанобливим страхом. Коли Сільвер був ще зовсім малим і з нею траплялись нервові припадки, він тікав, плачучи, переляканий її конвульсіями і скривленим обличчям; після припадку він боязко повертався, готовий знову тікати, неначе бідолашна стара здатна була вдарити його. Згодом, коли йому було дванадцять років, він мужньо залишався біля неї, пильнуючи, щоб вона не впала з ліжка і не вдарилась. Цілими годинами він тримав її, міцно обнявши, щоб вгамувати судороги.

Ці заховані від чужих очей драми повторювались щомісяця. Нерухома, мов труп, стара і хлопчик, що в темряві схилився над нею, мовчки чекаючи, поки повернеться до неї життя, являли собою чудну картину глибокого розпачу, від якого краялося серце. Коли тітка Діда опритомнювала, вона насилу підводилася, поправляла на собі одяг й починала прибирати кімнату, ні про що не питаючи у Сільвера. Сама вона нічого не пам'ятала, а дитина з якоїсь інстинктивної обережності уникала розмов, щоб не нагадувати їй про те, що тільки-но було. Ці нервові припадки, що повторювались раз у раз, і прив'язали міцно внука до бабусі. Оскільки вона любила його, нічим не виявляючи своїх почуттів, він теж ставився до неї із прихованою та соромливою любов'ю. Власне кажучи, він був вдячний їй за те, що вона прийняла його до себе й виховала, крім того, він ще вважав бабцю якоюсь незвичайною істотою, яка мучиться від невідомих хвороб і яку треба жаліти й шанувати. В Аделаїді лишилося вже зовсім мало людського; вона була настільки бліда, висохла й нерухома, що Сільвер не насмілювався кинутись до неї, повиснути їй на шиї. Вони жили в сумному мовчанні, під

яким десь глибоко в їх душах ховалася безмежна ніжність.

Ця похмура й безрадісна атмосфера, якою з дитинства дихав Сільвер, сприяла формуванню в ньому сильного характеру. Душа його була сповнена високих поривань. Вже з молодих років він був серйозним, вдумливим хлопцем, який уперто прагнув освіти. Він навчився трохи арифметики й граматики в монастирській школі, яку в дванадцять років йому довелося покинути і стати учнем у ремісника. Йому бракувало початкової елементарної освіти, але він прочитав багато книжок, що випадково потрапляли йому до рук і, таким чином, у нього склався досить своєрідний запас знань. Він мав уявлення про найрізноманітніші речі, уявлення неповні; Слабо засвоєні, які він ніколи не міг систематизувати у своїй голові.

Сільвер став учнем столяра.

Юнакові були неприємні грубі витівки товаришів. Він вважав за краще читати, сушити собі голову над якоюсь простою геометричною задачею. Переклавши на свого внука деякі господарські турботи, тітка Діда вже й з хати не виходила і цуралася своїх родичів. Іноді юнак замислювався, як це вона, живучи так близько від своїх дітей, не бачить їх, а вони намагаються зовсім не згадувати про матір, ніби вона вже померла. І Сільвер став ще більше її любити, любити за себе і за них. А коли йому часом спадала невиразна думка про те, що тітка Діда спокутує якісь гріхи, то хлопець вважав, що він і народився на те, щоб усе їй простити.

Така палка і зосереджена голова цілком природно повинна була захопитись республіканськими ідеями. Уночі у своїй комірчині Сільвер читав і перечитував том Руссо, який він знайшов у сусіда-лахмітника серед старих замків; книжка не давала йому спати до самого ранку. Його полонила мрія знедолених, мрія про загальне щастя всіх людей; слова: "свобода, рівність, братерство" звучали в його вухах, мов урочистий дзвін...

Та ось Сільвер зустрів М'етту; він спочатку бачив у ній друга, а потім — радість і мету свого життя. Увечері, в комірчині, що була йому спальнею, повісивши лампу в головах над складаним ліжком, він брав з полиці, що висіла над ним, перший-ліпший том і починав із побожністю читати. На кожній сторінці вкритої пилом книжки він знаходив М'етту. Якщо мова йшла про якусь молоду дівчину або згадувалося взагалі вродливе її добродієсне створіння, він неодмінно ставив на її місце свою кохану; себе він також вводив у дію. Якщо Сільвер читав роман, то наприкінці він здобував М'етту або ж вмирав разом з нею. Коли ж це був якийсь політичний памфлет або трактат з політичної економії, — а такі книги йому подобалися більше, ніж романи, бо, як і всі напівосвічені люди, він прагнув до серйозного читання, — йому вдавалось залучити М'етту й до цих страшенно нудних теорій, яких часто сам навіть не розумів; він вважав, що в такий спосіб він випробовує своє серце, розвиває здатність любити М'етту, коли вони одружаться. У своїх найфантастичніших мріях Сільвер завжди відводив місце М'етті. Ця чиста ніжність захистила його від впливу деяких непристойних повістей XVIII століття про любов, що випадково потрапили йому до рук.

Переказ:

Сільвер разом з коханою М'еттою вливається у загін повсталих робітників,

Антуан Маккар, якого вважають своїм серед пролетаріїв, домовляється з П'єром Ругоном про заманювання в пастку республіканців, серед яких і його племінник Сільвер. Зрада коштувала 800 франків, що мав сплатити П'єр,

Цитата:

Плассан знову побачив, як тихими вулицями, залитими місячним світлом, у тіні, понад будинками, прокрадались озброєні люди. Коли загін зібрався перед ратушею, Маккар, пильно приглядаючись, чи немає десь засідки, сміливо наблизився до воріт. Він постукав і, коли швейцар, який вже про все знав, спитав, чого їм треба, Антуан накинувся на нього з такими лютими погрозами, що той, удаючи, ніби страшенно перелякався, поспішив відчинити ворота. Обидві їх половини стали повільно розсуватись, розкриваючи зловісну зяючу пащу. Тоді Маккар голосно вигукнув:

— Вперед, друзі!

Це був сигнал. Маккар швидко, відскочив убік. І в ту мить, як республіканці кинулися вперед, назустріч їм з темноти двору з гуркотом вирвався цілий сніп полум'я і град куль. Ворота вивергали смерть. Національні гвардійці, роздратовані чеканням, поспішаючи позбутись того страшного кошмару, що оповив їх у цьому похмурому дворі, поспіхом дали залп. Постріли спалахнули так яскраво, що Маккар добре розглядів. Ругона, який у когось цілился. Антуанові здалося, що дуло рушниці дивиться просто на нього; він раптом згадав, як недавно почервоніла Фелісіте, і кинувся тікати бурмочучи:

— Досить дурня клеїти! Цей шахрай ще вб'є мене! Він винен мені вісімсот франків!

Аполітичний лікар Паскаль був серед повсталих.

Надвечір Сільвер зустрівся віч-на-віч із своїм кузеном, лікарем Паскалем, Вчений йшов із загоном, розмовляючи з робітниками, які з пошаною ставились до нього. Він спочатку намагався відвернути їх од боротьби, але потім, мабуть, переконаний їхніми словами, сказав, посміхаючись, як співчуваюча, стороння людина:

— Може, ваша правда, друзі. Що ж, боріться, а я тут для того, щоб лагодити вам руки й ноги.

Вранці він спокійно заходився збирати на шляху камінчики й рослини. Він страшенно жалкував, що не взяв із собою геологічний молоток і ботанічну коробку. Його кишені були вщерть наповнені камінчиками, а з сумки з інструментами, яку він тримав під пахвою, звисали пучки довгих трав.

— Стій! Це ти, мій хлопчику! — вигукнув він, побачивши Сільвера. — А мені здавалось, що я тут сам з цілої нашої родини.

Останні слова він вимовив з якоюсь іронією, щиро глузуючи з підступів батька і дядька Антуана. Сільвер дуже зрадів цій зустрічі з двоюрідним братом; лікар, єдиний з усіх Ругонів, тиснув йому руку під час зустрічей і виявляв щиро прихильність до нього. Побачивши, що Паскаль весь вкритий пилом після походу, юнак вирішив, що лікар справді приєднався до республіканців; він щиро зрадів і з юнацьким запалом почав говорити про права народу, про його святу справу та безперечну перемогу. Паскаль, посміхаючись, слухав його і з зацікавленням стежив за жестами й пристрасною грою

його обличчя; він ніби вивчав Сільвера, анатомував його ентузіазм, стараючись дізнатись, що ховається за цим благородним запалом.

— Який же ти завзятий! Який завзятий! Та ти ж справжній внук своєї бабки!

Переказ:

Під час бою вбивають М'етту, Сільвера з іншими повсталими беруть у полон і ведуть старим кладовищем.

Цитата:

Юнак підвів голову. Вони вже дійшли до кінця проходу. Він помітив могильну плиту й здригнувся. М'етта мала рацію: ця плита призначена для неї. "Тут спочиває Марія... що померла...". Вона померла, камінь накрит її. Тоді, втрачаючи останні сили, він сперся на холодну, наче зледенілу плиту; який теплий був цей камінь, коли вони цілими вечорами просиджували на ньому! Вона приходила з цього боку; вона стерла краєчок плити, стрибаючи на неї, коли перелазила через мур. У цьому сліді залишилось щось від її істоти, від її гнучкого тіла. Сільвер навіть подумав, що всі ці речі мають якесь фатальне значення для нього, що цей камінь для того й лежить тут, щоб він міг померти на ньому, на тому місці, де він кохав.

Ренгад зарядив пістолети.

Вмерти! Вмерти! Ця думка про смерть захоплювала Сільвера. Виходить, саме сюди його й вів довгий білий шлях,, що спускається з Сен-Рура до Плассана. Якби він це знав, то йшов би швидше. Вмерти на цій плиті, вмерти у глибині вузького проходу, вдихаючи повітря, в якому ще вчувався подих М'етти! Ніколи Сільвер не міг і мріяти про таку втіху в своєму горі. Небо змилостивилось над ним. І він чекав з якоюсь дивною посмішкою.

Заплющивши очі, Сільвер чув, як мерці пристрасно кличуть його. У пітьмі він бачив тільки М'етту, яка лежала під деревами, вкрита прапором; її мертві очі дивилися в небо. Ренгад вистрілив, і всьому настав край: череп юнака розколовся, наче великий стиглий гранат; Сільвер упав обличчям на плиту, припавши устами до того місця, на яке звичайно стрибала М'етта, до того місця, на якому вона залишила частину своєї істоти...

А тим часом у Ругонів увечері, за десертом, серед теплих випарів над столом, заставленим рештками обіду, лунав голосний сміх гостей. Нарешті Ругони приєдналися до всіх багачів! Їхня жадоба, підсилена тридцятирічним стримуванням прагнень, вишкірила гострі зуби. Ці ненажерливі люди, ці худі хижакі, що нарешті допались до радощів життя, гучно вітали новонароджену Імперію, період дільби багатючої здобичі. Державний переворот, який повернув щастя Бонапартам, водночас закладав підвалини кар'єри Ругонів.

П'єр підвівся, високо підняв келих і вигукнув;

— П'ю за принца Луї, за імператора!

Гості, які свою заздрість втопили у шампанському, схопилися з місць і, цокнувшись, привітали цей тост гучними вигуками. Це було чудове видовище. Плассанські буржуа — Рудье, Грану, Вюїє та інші — плакали, обнімалася, наступивши ногою на ще теплий

труп Республіки. Та ось Сікардо спала блискуча думка. Він зняв з голови Фелісіте рожевий шовковий бантик, який вона кокетно приколола над правим вухом, десертним ножом одрізав клаптик шовку й урочисто встромив його Ругонові в петельку. П'єр скромно відмовлявся й випрочувався із сяючим обличчям, мимрячи:

— Ні, ні, прошу вас, ще надто рано. Треба зачекати, поки буде опубліковано декрет.

— Хай йому біс! — вигукнув Сікардо. — Будь ласка, не заперечуйте! Вас нагороджує старий наполеонівський солдат!

У жовтому салоні вибухнули оплески. Фелісіте завмирала від захоплення. Мовчазний Грану, сп'янівши від ентузіазму, виліз на стілець і, вимахуючи над головою серветкою, виголошував промову, яку ніхто не розчув серед загального галасу. Жовтий салон божеволів, торжествував.

Але клаптик рожевого шовку, що стирчав у П'єровій петельці, був не єдиною яскравою плямою на тріумфі Ругонів. У сусідній кімнаті під ліжком ще валявся забутий черевик із закривавленим каблуком. Свічка, що горіла над тілом пана Пейрота на другому боці вулиці, кровоточила в нічній пітьмі, немов відкрита рана. А вдалині, у глибині площі Сен-Мітр, на могильній плиті застигала калюжа крові...

Переклад за ред. Л. З. Волковиської та Г. Н. Волковиського